

Juozas Jurginis

ŽEMAIČIAI IR KURŠIAI XIII A.

Ieškant tautų kilmės ir jų giminystės, dažniausiai remiamasi priešistorinių laikų materialinės kultūros liekanomis, lauko radiniais ir iškasenomis. Iš jų archeologai gali susekti kultūros grupių turėtų apeigų bei gyvenimo būdo panašumus, vadinamus paralelėmis, tačiau negali pasakyti, kokia kalba tų grupių žmonės kalbėjo, vadinasi, kurios tautos pradininkai jie buvo. Kur kurios genties žmonių gyventa, liudija hidronimai ir etnonimai. Kuo jie etnologijai naudingi ir kaip jais naudotis, nustatė Kazimieras Būga.¹ Tik jis nepasakė, kad apie tuos seniausius kalbos paminklus sužinome tada, kada randame juos kur nors bet kuria kalba užrašytus, o rašto panaudojimas priklauso ne proistorei, o istorijai, kuri tiria epochą, gavusią civilizacijos pavadinimą, ir kada materialinės kultūros duomenys tampa jos pagalbininkais. Taigi, sprendžiant etninius klausimus, reikia žinoti, kas, kada ir kuriuo tikslu tuos žemės kalbos žodžius ar jų junginius užrašė, kas būdinga rašytinių šaltinių metodams. Neginčytina, kad pagrindinis ir svarbiausias tautų giminystės požymis - kalba, ir kad tautos atsiranda iš genčių jungimosi. Tačiau kaip ir kada tas įvyksta, tenka aiškinti istorikams, nesitenkinant pasakymu, jog iš kaimyninio bendravimo. Siekiant konkrečiais įvykiais tą bendravimą atskleisti, aiškintini trys dalykai: 1) kaip gentys vadino save ir viena kitą, 2) kaip ir su kuo jos kariavo ir 3) kur buvo steigiamos vyskupystės krikštijant gentis.

Lietuva pirmą kartą paminėta 1009 m. Lotyniškame tekste ji pavadinama Litua (=Litva). Pavadinimas slaviškas, nes pas prūsus atvykęs misionierius arkivyskupu buvo pakeltas Prahoje, o jo žuvimą Lietuvos ir Rusijos pasienyje į Kvedlinburgo analus įrašė kunigas čekas arba lenkas. Rusų metraščiuose tuo tarpu parašyta: Kijevo kunigaikštis Jaroslavas Išmintingasis 1038 m. žygiavo prieš jotvingius, 1040 m. - prieš Lietuvą (Litva) ir kitais metais - prieš Mozoviją (mazūrus). Ši Lietuva su jotvingiais (jotviagi) prie Nemuno aukštupio. Lietuvos pasienyje, pavadintame Rusia, kur buvo užmuštas misionierius, galėjo būti Kijevo kunigaikščių užkariauti ir graikų apeigomis pakrikštyti galindai bei dalis sūduvių. Datų skirtumas tarp nužudymo ir Vladimiro žygio neturi reikšmės, nes įvykis į metraščių įrašytas daug vėliau, kada žuvusiam misionieriui buvo sukurta atitinkama biografija ir kankinys pripažintas šventuoju. Vladimiras Išmintingasis žygiavo ir į didelę bei garbingą Naugardo kunigaikštystę, kuriai priklausė ir Polockas, o Lietuva jam mokėjusi duoklę. Nestoro metraštyje (XII a.) užrašyta: Naugardo žemėje sėdi jazyki (liežuviai), litva, žemigola, korsa (kuršas), letgola (latviai), liachai (lenkai) ir prisiglaudę prie Variagų (Baltijos) jūros prūsai. Tarp turinčių savo "liežuvius" ir mokančių Rusiai duoklę greta Lietuvos minima ir Neroma, vėlesnių Nestoro metraščio aiškintojų tapatinama su Žemaitija.

Dr. Z. Ivinskis patikėjo, kad Neroma - tai Žemaitija, savo darbe "Lietuvos kraštas ir kaimynai" jis rašė: "Nuo XII a. galo Lietuvos istorijon žemaičiai įėjo kaip reikšmingas politinis vienetas, kuris naudojosi DLK (LDK) privilegija (nuo Vytauto Didžiojo laikų) ir ilgai išlaikė savo politinį ir kultūrinį savitumą". Autorius peršoko du šimtmečius, primindamas, kad "Žemaitijos bei jos gyventojų vardas buvo rašomas Samaytarum terra, Samaiten arba Sameiten (vokiškai) iki nusistovėjo ir išliko iki mūsų dienų lotyniškas Samogitia.²

Kad žodis neroma galėjo reikšti žemumą, galima sutikti, tačiau jis buvo Nestoro taikytas ne Nemuno, o Dauguvos deltai, kur gyveno lyviai, ugrosumių gentis. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tarp "liežuvių", mokačių Rusiai duoklę, nėra lyvių, kurie iki kalavijuočių ordino atsiradimo ir Rygos miesto įsteigimo gyveno Dauguvos žemupyje, valdė deltą, o ten atplaukdavo vokiečių, danų bei švedų laivai, vyko judri prekyba. Naugardo rusai, ėmę duoklę iš Pabaltijo genčių, negalėjo aplenkti įtakingų ir galingų lyvių (libių), kurių vardu užkariautojai vokiečiai pavadino Livonijos valstybę. Dera priminti, kad Nemuno delta, dėl kurios vyko teritorinis ginčas tarp Teutonų ir Kalavijuočių ordinų, Hermano Vartbergės kronikoje pavadinta Oppmele. Oppe - tai upė, o mele - greičiausiai kuršiškas seklumos pavadinimas, kaip aiškina kai kurie ugrosumių kalbininkai. Jie ir Klaipėdos vardą kildina iš claipe (duona) ir ēda (valgo). Taigi šis sudurtinis žodis galėjo reikšti duonos valgytojus. Žodžio daryba tokia, kaip pelėda ar žuvėdra. Primintina ir tai, kad Nemuno vardas keitėsi. Pirmą kartą jis pavadintas lotyniškai Crononu, tokiu pat vardu, kaip ir per Prūsiją tekantis Prieglius. Tačiau 1613 m. Lietuvos žemėlapyje lotyniškame tekste iki Šešupės žiočių jis pavadintas Chrononu, o toliau - Niemenu. Tai priklausė ne nuo žemėlapyje sudarytojo, o nuo skirtingo gyventojų upės vadinimo. Vokiečiai Nemuną ir Klaipėdą pavadino vienu vardu - Memel. Paprastai miestai, atsiradę prie upių, gaudavo upių vardus. Apie Memelį to pasakyti negalima. Kaip jis atsirado, galėtų nustatyti vokiečių filologai, remdamiesi istorijos ir kalbos duomenimis.

Kad Neroma tikrai ne Nemuno žemuma, liudija Henriko Latvio (HL) kronika, kurioje aprašomi įvykiai pradedant 1158 m., kada Lietuva jau nebemokėjo rusams duoklės ir veikė kaip savarankiška ankstyvojo feodalizmo valstybė su karinės demokratijos santvarka. HL rašė lotyniškai, jis Lietuvą vadino Letonija, o latvius - letais, o jų gyvenamą vietą - Letija. Visi Lietuvos vyrai kariai vadinami tik letonais, kalbančiais viena kalba (liežuviu) ir sudarančius tautą (civitas, natio). Teritorinės žemdirbių bendruomenės nariai - ginkluoti vyrai renkasi į vaidą (krivulę, kopą), renka karvedį (regulus, vaivadą) ir vaišinasi. Germanų (vokiečių, skandinavų) kraštuose tokie susirinkimai virto landtingais ir volktingais, nes thung arba thing reiškė liežuvį. Kaip tas stropiai saugomas susirinkimų vietas germanai vadino, žinome iš Tacito. Latviai, HL duomenimis, vadino maja, prūsai ar Prūsijos lietuviai - vaida arba romuva, nes, K. Būgos

aiškinimu, tas žodis reiškęs ramią vietą miške. Reikia daryti prielaidą, kad Lietuvos lietuviai tokias vietas vadino alkomis ir gojais, o pačią bendruomenę - vieše su valdovu viešpačiu.

HL aprašyta Lietuvos kariuomenė - ginkluota tauta, skaičiuojama tūkstantinėmis (germanų tuziniais), kalbėjo viena kalba, nors ir skirtingomis tarmėmis, žymiausi žuvę jos vadai (konungai, kunigai) buvo Daugerute, Svelgate, Stekse. HL kronikoje, baigtoje rašyti 1227 m., žemaičių nėra, yra lietuviams giminingi žemgaliai (semigaliai). Jeigu žodis Žemgala (Semigalia) yra kilęs iš žemuma, tai ji prie Dauguvos, nes karo veiksmų aprašymuose dažnai pasakomas karių (savų arba priešų) vykimas tai aukštyn, tai žemyn vandeniui arba sausuma. Visa tai dėjosi toje Lietuvoje, kuri vadinama Letonija.

Bet štai ką sužinome 1219 m. apie Lietuvą prie Nemuno, kur kraštas vadinamas Litva. Tais metais Volynės kunigaikščio Romano našlė sudarė jai reikalingą taiką su Lietuva. Ipatijaus metraštyje užrašyta, kad Lietuvai atstovavo 21 kunigaikštis, tarp kurių minimas Mindaugas. Vieni lietuviškais (pagoniškais) vardais pavadinti kunigaikščiai priskirti Žemaitijai, kiti - Deltuvai. Kur buvo paminėtos Bulevičių ir Ruškavičių žemės, metraštyje nepasakyta. Slaviška tų vardų daryba leidžia manyti, kad tai graikų apeigomis krikštyti jotvingių kunigaikščiai, kurių žemės atiteko Baltarusijai ir kuriuos kryžiuočių metraštininkai dėl religijos vadina rutenais, kovojusiais drauge su lietuviais prieš vokiečius.

Kokią teritoriją apėmė Deltuvos žemė, aiškėja iš 1323 ir 1338 m. Gedimino sutarčių su Livonija, kur pasakyta: visi keliai sausuma ir vandeniui laisvi ir atviri kiekvienam žmogui, keliaujančiam per susitariančių šalių teritoriją, būtent: Lietuvoje (Lettowen) - per aukštaičių ir žemaičių (Eustythen unde Sameyten) kraštus, Pskovo ir visas kitas rusų žemes, "kurios yra mūsų valdžioje"³. Antroje (1338 m.) sutartyje skelbiama taikos žemė abipus Dauguvos "tame kelyje nei Lietuvos nei magistro žmonės neturi kėsintis į kieno nors gyvybę ar turtą. Štai Lietuvos žemės, kurias liečia ši taika: Balninkai, Giedraičiai, Nemenčinė". Dauguva laisva keliauti kiekvienam pirkliui, būtų jis krikščionis ar pagonis, plauktų žemyn ar aukštyn (šie žodžiai įrašyti vietoj anksčiau minėtų aukštaičių ir žemaičių), žiūrint pagal tai, kaip teka Dauguva, tiek plačiai, kiek galima nusviesti nuo kranto ietį.⁴ Svečių keliais (vieškeliais) visoje Lietuvos teritorijoje pirkliai vokiečiai gali laisvai keliauti, lygiai kaip "rusų ar lietuvių pirklys, kai jis atvyksta į Rygą, gali keliauti Livonijos krašte, kur jis nori, ir taip toli, kiek siekia magistro valdžia". Jeigu vokiečių pirklys Lietuvoje būtų užmuštas vokiečių kariuomenės, karalius (Gediminas) negali būti kaltinamas, taip pat "jei lietuvių kariuomenė įžygiuotų į krikščionių kraštą ir ten užmuštų savo pirkli, ar jis būtų rusas, ar lietuvis (rusce ofte lettowe), tai magistras neturi būti už tai kaltinamas".

Taigi, kas 1219 m. rusų metraštininkų buvo pavadinta Deltuvos žeme su keletu pagonių kunigaikščių, tas Gedimino sutartyse su Livonija vadi-

nama Aukštaitija. Čia reikia pažymėti, kad Lietuvos metraščiuose Mindaugo priešininkas Daumantas - tai Deltuvos, tai Nalšios kunigaikštis, tuo tarpu Volynės metraštyje Mindaugo vardas įrašytas tarp žemaičių. Solovjovas ir kiti senieji žymiausi rusų istorikai Mindaugą laikė Naugarduko valdovu pravoslavu ir spaudoje paskelbė jo antspaudą, kuriame vardas įrašytas kirilicos raidėmis. Autentiškame 1254 m. rašte vyskupui Kristijonui Mindaugas save vadina Mindowe rex Lettow iae, o ne Litwaniae, nes žemių dovanojimo aktas rašytas Livonijos vokiečių. Kaip patys lietuviai vadino savo valdovus ir žemės dalis, sužinojome tik suradę raštus jų kalba. Seniausias radinys priklauso 1501 m., o seniausias spausdintas tekstas - 1547 m. Mažvydo katekizme. Bet štai kas ten parašyta: dedikacijoje Lietuvos Didžiai kunigaikštystei, parašytoje lotyniškai, Lietuvos vardas vieną kartą užrašytas Litvania, kitą kartą - Lituania, bet tai ne rašybos kalbos klaida. Pačių lietuvių lietuviškai parašyta: "Knigieles pačias byla letuvinikump ir Žemaičiump".⁵

Prie Dauguvos Žemaitijos sąvoka buvo pavartota tik geografine prasme, o čia, prie Nemuno, žemaičiai gretinami nebe su aukštaičiais, o su lietuviais. Tai rodo XVI a. viduryje juos jau turėjus etninių skirtumų, kurie matyti iš santykių su kuršiais ir prūsais, iš to, kaip gentys bendravo prie Dauguvos ir Baltijos krantų, kur gyveno aiščiai: indoeuropiečiai latviai, žemgaliai, latgaliai, sėliai su neindoeuropiečiais ugrofinais (lyviais ir estais). Iš Henriko Latvio ir Hermano Vartbergės kronikose aprašytų karinių puldinėjimų matyti, kas gynėsi nuo kalavijuočių ir kas jiems padėjo. Maža pasakyti, kad lietuviai (letonai) su latviais (letais) nekaravo ir veikė išvien, galėdami susikalbėti. Betgi latvių (Letijos = Vidžemės), kaip ir lietuvių, giminės buvo latgaliai, sėliai ir žemgaliai, kuriuos dabar vadiname rytiniais baltais, tačiau jie nebuvo užkariautojų vokiečių savanoriai talkininkai. Krikšto primetimas, vadintas priėmimu, buvo laikomas ištikimybės priesaika Rygos vyskupui Albrechtui ir jo įsteigtam Kalavijuočių ordinui. Krikštytieji turėjo duoti dešimtinę ir ginkluotieji genties vyrai kartu su kalavijuočių riteriais vykti į karą prieš nekrikštus ar atsimetėlius, pagal metraščius, išdavusius krikšto paslaptį ir baustinus kaip išdavikus. Krikštytas lyvis, nėjęs į krikščionybės gynimo karą, turėjo mokėti trijų markių baudą. Kaip tik karinių susidūrimų metu ginantis ar puolant ir pastebimas susikalbančių genčių jungimasis į vieną "liežuvį" - tautą (naciją).

Gercikos pilies prie Dauguvos ir ten besikuriančio miesto valdovas, graikų apeigų krikščionis Visvaldis buvo vedęs lietuvių karvedžio (kunigaikščio) dukterį. 1209 m. Rygos vyskupas su kalavijuočiais puolė Gerciką ir jos valdovą, apkaltinę pasidavus galingam Daugeručiu: jam paveda vadovauti savo kariuomenei, padeda keltis per Dauguvą, žygiuose parūpindavo maisto, o tas nekrikštų vadas "siekia viešpatauti ant visų šituose kraštuose gyvenančių genčių, tiek krikščionių, tiek ir pagonių". Iš apgrobtos ir padegtos Gercikos Visvaldis pabėgo į Lietuvą, o jo žmona

pateko į nelaisvę su labai turtingu grobiu ir nugabenta į Rygą vyskupui kaip įkaitas. Vyskupas kvietė Gerciko valdovą, vadintą karaliumi, atvykti į Rygą daryti taikos: gelbėti žmoną su jos dvariškiais, pripažinti jį savo tėvu, vadinasi, siuzerenu, o save sūnumi, - vasalu. Visvaldis tai įvykdė, tačiau nesiliovėjęs išvien su lietuviais. Daugerutis iš pasalų buvo užpultas ir nužudytas, kada, sudaręs sutartį su Naugarduku, grįžo namo.

Koknesės pilies valdovas (karalius) Vescekė - graikų apeigomis krikštytas pagonis, Polocko kunigaikščio Vladimiro (Voldemaro) pavaldinys. Jo valdžioje sėliai ir latgalai. Vladimiras neprieštaravo, kad Vescekė pasidarytų vyskupo vasalu ir bendrai gintųsi nuo lietuvių, kurie drauge su sėliais ir latgaliais tam priešinosi. Vescekė gynimosi dingstimi į pilį įsileido kelis vokiečių riterius. Pamatęs, kad praranda valdovo galią, ketino priešintis, bet nesėkmingai, pagalbos ieškojo pas Polocko kunigaikštį. Pily įsigalėjo kalavijuočiai ir panaudojo ją su ten buvusiais kariais latviais Lietuvos puolimams.

Prie narsaus ir išdidaus lietuvių karvedžio Svelgatės (Žvelgaičio) žuvimo prisidėjo žemgalių vadas Vestardas. 1205 m. jis prikalbėjo vyskupą bei kalavijuočius pulti lietuvius ir atkeršyti už jam ir žemgaliams kažkada padarytas skriaudas, tikindamas, kad jo gentainių kariuomenė bus didelė ir gausi. Vokiečiai, nors ir abejojo, bet, tikėdami, kad bus gera proga pasinaudoti pagonių tarpusavio žudynėmis, sutiko duoti 50 ar kiek daugiau riterių bei šaulių lankininkų. Kada, priartėję prie Lietuvos sienos, žemgaliai metė burtus, klausdami, ar lietuviai žino apie jų žygį, gavo atsakymą, kad žino. Tada persigando ir grįžo atgal, ragino vokiečius taip pat pasielgti. Vokiečiai atsakė: nebėgsime ir nedarysime gėdos savo tautai. Jie puolė ir liko sumušti. Vyskupas uždraudė kalavijuočiams dėtis su pagonimis prieš pagonis.

Vestardas ryžosi nuplauti patirtą gėdą ir įvykdyti neįvykdytą kerštą. 1208 m. lietuvių karvedys Svelgalė žygiavo prieš estus ir buvo sustojęs Rygoje, kur vokiečiai (frizai) iš baimės jį labai maloniai priėmė, net midumi pavaišino ir netrukė persikelti per Dauguvą. Vestardas vokiečiams pranešė žinias, kad lietuviai grįždami su grobiu iš Estijos puls ir sunaikins Rygą. Buvo žiema, iš pėdų sniege kalavijuočiai susekė, kuriuo keliu lietuviai grįžta, padarė pasalą, aptiko Svelgatę rogėse, ietimi pervėrė jo nugarą ir po to nukirto jam galvą.

Dalis žemgalių tuo metu buvo pakrikštyta, kita dalis drauge su lietuviais priešinosi užkariautojams. Grumtynės tarp Lietuvos ir Livonijos dėl žemgalių truko ilgai ir permainingai. Kada išvarginti buvo priversti kalavijuočiams pasiduoti, jų vadas Vestardas pasitraukė į Lietuvą ir stojo ginti sūduvių nuo kryžiuočių. Štai koks žemgalių likimas.

Gediminas visuose laiškuose popiežiui, Rygos miesto tarybai, Hanzos miestams ir pranciškonų bei dominikonų vienuolijoms save titulavo lietuvių ir rusų (rutenų) karaliumi (rex), Žemgalijos valdovu ir kunigaikščiu (princeps et dux Semigallie). Be to, laiške pranciškonams su prašymu

siųsti į Vilnių kunigus parašyta: "Priskirkite mums šiais (1323) metais keturis brolius, mokačius lenkų, žemgalių ir rusų kalbas".⁶ Suprasti, ką tas reiškia, padeda žinia apie tai, kad po ordinių sujungimo, dalijantis Kuršą ir steigiant ten vyskupystę, atskira žemgalių vyskupystė buvo panaikinta, krikščytus žemgalius kaip atskirą religinę bendruomenę prijungiant prie Rygos vyskupystės, bet paliekant ją Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžioje. Tai galėjo būti atlikta Vyteniui darant sutartį su Rygos miestu ir vyskupu. Vytenis buvo prašęs popiežiaus legatą ir Livonijos arkivyskupą (Rygos vyskupą) "atsiųsti jam du brolius iš pranciškonų ordino, paskirdamas jiems vietą ir jau pastatytą bažnyčią. Apie tai sužinoję, Prūsijos iš teutonų namo broliai (kryžiuočiai) pasiuntė aplinkiniais keliais savo kariuomenę ir minėtą bažnyčią sudegino." (HL. 25). Kur toji bažnyčia buvo pastatyta, nepasakyta.

Gediminas teigė Vilniuje pastatęs dvi bažnyčias: pranciškonams prieš dvejus metus (būtų 1321 m.) ir domininkonams (HL, 45). Kitame tų pačių metų laiške pasakyta: domininkonams netrukus atiduosim bažnyčią. Vadinas, ji dar nebuvo baigta statyti. Popiežiaus legatų pasiuntiniai, atvykę į Vilnių, buvo priimti ir apgyvendinti pilies pastatuose, o melstis ėjo į pranciškonų šv. Mikalojaus bažnyčią, skirtą daugiausia svetimšaliams pirkliais. Ji minima Jogailos 1387 m. akte, kuriame šv. Stanislovo katedros vyskupui dovanojama dalis miesto teritorijos. Apie domininkonams skirtos bažnyčios likimą žinių nėra. Tik atkreiptinas dėmesys į lenkų istoriko Jono Dlugošo (1415-1580) paskelbtą žinią, kad šv. Stanislovo katedra pastatyta ant Perkūno šventyklos pamatų. Kas ir kada tokią šventyklą pilies teritorijoje galėjo statyti? Nėra istoriko, kuris bandytų įrodyti, kad senovės lietuvių kunigaikščiai būtų persekioję krikščionis, vertę juos į pagonybę ir savo dievams statę mūrines šventyklas. Pamatai ar griuvėsiai, ant kurių pastatyta šv. Stanislovo katedra, greičiausiai buvo nebaigta ar sugriauta Gedimino statyta bažnyčia domininkonams. Pastačius pilį ir paskelbus Vilnių Lietuvos valstybės sostine, toji bažnyčia turėjo tapti katedra, jeigu su popiežiumi būtų susitarta dėl krikšto ir bažnyčia būtų pašventinta. Tas neįvyko, Gediminas liko pripažintas pagoniu, o jo statyta pilies teritorijoje bažnyčia - skirta pagonims. Kitas įsidėmėtinas dalykas - tai Gedimino priminimas, kokios kalbos bus arba yra vartojamos jo valstybės bažnyčiose. Užkariautojai krikščionybę platinė tik savo kalbomis. Taip elgėsi ir pirmieji du Livonijos vyskupai. Trečiasis vyskupas Albertas, steigdamas naujas vyskupystes, taikėsi prie jungiamų naujakrikštų kalbos. Jo kapitula turėjo vertėjus. Henrikas Latvis mini savo draugą vertėją, lietuvių Pilypą.

Steigiant vyskupystę kuršiams, į ją pateko ir žemaičiai. Kokia kalba toje vyskupystėje buvo pamokslaujama, nenustatyta, nes dar tebėra neaišku, ar kuršiai indoeuropiečiai, ar ugrofinai, ar giminės su lyviais ir estais. Danų bei švedų metraščiuose kuršiai minimi nuo 876 m., nes su jais daug kartų teko kariauti. Baltijos pakraščių gyventojai juos pažinojo

kaip labai gerus jūrininkus ir net jūrų plėšikus. Kad jų gyventa ir Lietuvos teritorijoje prie pat jūros, įrodinėti nereikia. Jie paliko Kuršių marių vardą, turėjo Apuolės pilį ir gynė ją nuo danų bei švedų. Kaip plačiai jų gyventa, rodo išlikę Skuodo ir Kuršėnų vietovardžiai. Bet kur jie dingo? XIII a. pradžioje Hermanas Vartberge jų gyventoje vietoje mini Lietuvos žemaičius, o kryžiuočių metraštininkas Petras Dusburgas žemaičių vardo nežino ir rašo apie skalvius.

Henrikas Latvis plačiai aprašė, kaip 1210 m. kuršiai puolė Rygą ir kaip rygiečius bei kalavijuočius nustebino savo ginklais. Jo kronikoje parašyta: kada lietuviai ėmė Kokneses pilį, lyviai, gyvenę prie Adijos upės ir jau krikščyti, "bet nenusikratę klastingumo geluonies, nuvyko į Kuroniją (Kuršą), sukėlė visą žemę prieš Rygos bažnyčią". Sukurstė ir estus. Subūrė didelę kariuomenę, kuršiai su savo bendrininkais puolė Rygą iš abiejų pusių: prie miesto dengiami rūko jie priplaukė laivais. Rygiečius gintis pašaukė varpas, kuriuo buvo skambinama tik kilus karui. Kiekvienas kuršis priešais save laikė baltą skydą, sukaltą iš dviejų lentų, "ir kuoką, panašią į piemenų botagą, smūgiams" į galvą. Rygiečiai gindamiesi primetė ant kelio tridančių vinių, kurias užmynę kuršiai suklypdavo. Mūšis vyko su pertraukomis keletą valandų, miestas apsigynė, bet liko laivais pasitraukęs labai pavojingas priešas.

Henriko Latvio žiniomis, popiežiaus legatas Medonos vyskupas 1226 m., plaukdamas iš Rygos atgal į Romą, susidūrė su Ezelio (Saaremo) salos estų laivu, gabenančiu Švedijoje paimtas į nelaisvę moteris ir merginas. Su jomis elgėsi neleistinais ir gėdingais, nes dalijosi po dvi, tris ir daugiau kaip žmonas, jas pardavinėjo kuršiams bei kitiems netikėliams.

Kuršiai dalyvavo Durbės (1260 m.) mūšyje, kryžiuočių pusėje, nes buvo krikščyti ir turėjo eiti į karą prieš nekrikštus, pagonis lietuvius. Abiejų ordinų šakų magistrams ir jų talkininkams susitarus kaip vykdyti puolimą, vienas maršalo Botelio patarėjas siūlė pulti pėstiems, palikus savo arklius toli užpakalyje, kad, mūšiui kryptant į blogąją pusę, bailiai neturėtų vilties sėsti ant arklių ir pabėgti. Danijos karaliaus kariai, atvykę iš Revelio, ir daugelis kitų kryžiuočių talkininkų pasiūlymui nepritarė, sakydami, kad be arklių su sunkiais šarvais jie nepajėgs atsilaukyti, kaip tai įvyko 1236 m. prie Šiaulių (Saulės). Ir kada buvo nuspręsta daryti taip, kaip norėjo dauguma, ramybę sudrumstė kuršiai. Jie prašė, kad, priešą įveikus, lietuvių paimti į nelaisvę kuršių žmonės būtų pripažinti laisvais ir sugrąžintos jiems moterys ir vaikai. Į tai buvo atsakyta: "Su jų belaisviais bus pasielgta taip, kaip reikalauja elgtis visiems žinomi karo papročiai".

Kuršiai, sužinoję, kas jų gentainių, išvaduočių iš lietuvių nelaisvės, laukia, "taip įtūžo ant tikėjimo ir tikinčiųjų, kad broliams (riteriams) pradėjus pulti lietuvius, jie nelyginant tikri atskalūnai iš užpakalio nirtulingai užgriuvo krikščionis, lietuviams puolant iš priekio, o kuršiams iš užpakalio"⁷. Šio mūšio aprašymas nerodo buvus taikius santykius tarp lietuvių ir kuršių.

Ruošiantis šiam mūšiu, 1260 m. sausio 25 d. popiežius paskelbė bulę, kurioje išdėstyti tokie apaštalu sosto sprendimai: a) Mindaugo dovanojimai vyskupui Kristijonui pripažįstami galiojančiais ir tvirtinamas jų perleidimas Ordinui, b) tvirtinamos Kuršo dalybos: du trečdaliai teritorijos atitenka ordinui ir trečdalis Kuršo vyskupui, c) visos žemės, atimtos iš pagonių, jeigu tik jos nėra valdomos krikščionių valdovų “nuo neatmemamų laikų”, paimamos į apaštalu sosto globą ir, kai jos bus atverstos į krikščionių tikėjimą, tada ordinas galės tas žemes laisvai valdyti su visomis pajamomis ir prideramą jų dalį skirti bažnyčioms bei jų prelatams.⁸

Mindaugo dovanotos vyskupui Kristijonui Raseinių, Betygalos, Laukuvos žemės atiteko kryžiuočiams ir juridiškai buvo laikomos Livonijos dalimi. Dalijantis Kuršą, drauge su Baltijos krante gyvenusiais kuršiais minėtų žemių žmonės liko priskirti prie Kuršo vyskupystės. Dėl žemaičių pasipriešinimo kryžiuočiai jiems perleistas žemes turėjo pasiimti jėga. Ir štai koks netikėtas dalykas: stengdamiesi pasiimti dovanojimą, jie kariavo ne su žemaičiais ir kuršiais, o su skalviais. Kas tie skalviai? Kad jie galėjo susikalbėti su Lietuvos žemaičiais, matyti iš Dusburgo kronikos, kurioje teigiama, kad Nemuno žemupyje abiejuose jo krantuose gyveno skalviai, kurie kariavo su ordino riteriais ir per Neringos iškyšulį susiekdavo su Sambija, kur gyveno samiai ar sambiai.

Dusburgas kryžiuočių (teutonų) užkariautą teritoriją pavadino Prūsija ir išvardijo 11 žemių, pasakydamas, kiek kuri žemė turi karių. Kuo etniškai skyrėsi įvairiais vardais pavadintos žemės, aiškėja iš karinių veiksmų priešinanties užkariautojams.

Vyskupysčių steigimas ir jų pertvarkymas buvo daromas atsižvelgiant į genčių kalbas arba labai artimas tarmes, nes žemdirbiai, gavę laisvųjų prūsų teises, turėjo eiti į karą, susikalbėti tarpusavyje, suprasti vadų įsakymus ir juos vykdyti. Tuo turėjo rūpintis vyskupai, naudodamiesi vertėjais.

Pomeranijos vyskupas skundėsi popiežiui, kad jo diecezijos naujakrikštai piligrimams (kryžiuočių talkininkams, nevykusiems į šventąją žemę), kaip svetimšaliams, neleidžia išsigabenti arba valdyti įsigytą turtą (grobi), kas jiems priklauso už tarnavimo metus. Aleksandras IV, gavęs Varmijos vyskupo skundą, kad jo diecezijos naujakrikštai atsisako vykti į karą prieš netikėlius ir raginami neina statyti įtvirtinimų, 1260 01 21 per legatą perdavė patarimą, lygų įsakymui: bausti bažnytinėmis bausmėmis ir iš nepaklusniųjų šeimų jėga imti įkaitus. Būdingas Lietuvos vyskupo Kristijono prašymo tvirtinimas. 1260 m. sausio 25 d. Livonijai skirtoje bulėje parašyta: “Lietuvos vyskupas, vietos diecezininkas, neturįs jokios kapitulos, rūpestingai įvertinęs tą kraštą - tą naująjį atžalyną - negalėsiant be jūsų (Livonijos riterių) gynybos paramos atsispirti pagonių puldinėjamiems, prieš tai gerai apgalvojęs, perleido jums visas (bažnytinės ir pasaulietinės) dešimtinės gausimas tose žemėse, priklausančias jam.”⁹ Kristi-

jonas iš Rygos išvyko į Vokietiją, neįstengęs pasinaudoti Mindaugo 1254 m. dovanojimu.

Kryžiuočiams kariauti teko pirmiausia su sambiais, notangais ir varmiais. Ordino magistras, matydamas, kad, karas žada būti sunkus ir ilgas, kad Mozovijos (mazūrų) kunigaikščio Konrodo pagalbos neužteks, 1238 m. birželio mėn. sudarė sutartį su Pomeranijos kunigaikščiu Sventopelku. Šis, būdamas slavų (slavėnų, košubų) valdovas, pasižadėjo su prūsais kariauti bei nedaryti “nei taikos, nei paliaubų su Varmijos, Sambijos ir Notangijos pagonimis”. Bet kada kryžiuočiai, užėmę Balgos pilį Varmijoje, įsiveržė į Pomeranijos teritorijos dalį, Sventopelkas iš ordino sąjungininko virto jo priešu. Dusburgo kronikoje parašyta, kad tas slavų kunigaikštis “žmonių giminės priešas, senasis šliužas ir nuodingasis slibinas”, susidėjo su prūsais, kad jėga išvartų” iš Prūsijos žemės Teutonų ordino brolius ir kitus krikščionis”. Šis kunigaikštis krikščionis, nebijodamas Dievo, kreipėsi į naujakrikštus, kad “vieną dieną visos Prūsijos žemės patrauktų į karą ir sukiltų prieš brolius (riterius), paniekinę ir atmetę tikėjimą. Štai todėl prūsai, susirinkę visi kaip vienas, išrinko tą patį Sventopelką savo vyresniuju bei vadu ir, susitelkę petys į petį, užplūdo šio krašto žemutines (pajūrio) apygardas”. Su sukilėlių vadais Sventopelku ir jo sūnumi Mstivojumi, pomeranų valdžios paveldėtoju, nugalėjus 1249 m. vasario 7 d. kryžiuočių Christburgo pilyje buvo sudaryta taikos sutartis, skirta Pomeranijos, Varmijos ir Notangijos prūsams. Sambija neminama, nes sambiai nepasidavė ir drauge su skalviais toliau kovojo.

Antrasis prūsų sukilimas prasidėjo 1260 m. rugsėjo 21 d. Dusburgo žiniomis, “prūsai vėl atkrito nuo tikėjimo, sugrižo prie pirmųjų paklydimų” ir savo kariuomenės vadais bei vyresniaisiais išrinko: sambiai - Glandę, notangai - Henriką Montę, varmiai - Glapą, pagesanai - Autumą, bartai - Divaną. Tik Montė turi dvigubą vardą, nes jis ordino auklėtinis, bandęs išgelbėti nuo mirties į nelaisvę patekusį savo mokytoją Hirtshalsą.

Prūsai sukilo žinodami, kad vokiečiai, sumušti prie Durbės ir netekę daug riterių, ginklanešių, žirgų bei ginklų, prarado galybę. Šio sukilimo pradininkais tenka laikyti sambius, varmius ir notangus. Sambių ryšį su skalviais liudija P. Dusburgo žinios apie Karaliaučių ir Ragainę.

1262 m. žiemą sambiai laikė apgulę Karaliaučiaus pilį. Tuomet kryžiuočius išgelbėjo Julicho bei Markos grafai, atvykę iš Vokietijos su savo kariuomenėmis ir sumušę sambius. Tačiau ir po skaudaus smūgio šie nepasidavė. Tik kai kurie jų kilmingieji (vitingai), bijodami keršto, palikę gimtuosius namus, su šeimynomis pabėgo į Karaliaučiaus pilį ieškoti prieglobsčio pas riterius. Tačiau tarp kilmingųjų atsirado “žiaurios sielos, nenumaldomos širdies žmogus - Noliubas. Jis gėdijosi dėtis su riteriais prieš savo gentainius ir iš savo kaimo niekur nesikėlė. Tada riteriai, atvykę į jo namus, užuot juos deginę, panaudojo giminaitį Vargulį, kuris riteriams girdint kalbėjo: “Prakeiktas Noliube, eik dabar ir būk valkata,

ištremtas iš savo žemės, nes neklausiai nei mano, nei savo tėvų balso". Noliubas pabėgo į kaimyninę žemę (nepasakyta kuria), o visą jo turtą ir šeimynos žmones išsidalijo kryžiuočių talkininkai-piligrimai. Trečią kartą sukilėliai Karaliaučiaus pilį buvo užblokavę laivais ir pilyje užsidariusius riterius marino badu. Paskutinį kartą tą pilį su savo vyrais puolė Montė ir buvo sužeistas, paimitas į nelaisvę ir nužudytas.

Teutonų ordino magistras įsakė Sambijos fogtui (vaitui) su daugeliu riterių ir tūkstančiu išmokytų vyrų griauti įtvirtinimus, pulti skalvius, gyvenančius abipus Nemuno, ir sunaikinti Ragainės pilį. Pilies gynėjai vyrai žuvo, moteris ir vaikus riteriai išsivarė, pilį, papilį ir kitus gretimus pastatus sudegino.

Pilies sunaikinimas dar nereikšė skalvių pražūtis. Žinia apie Ragainės likimą sukėlė ant kojų visą skalvių žemę. Genties vyresnieji sueigoje nutarė keršyti ir subūrė 400 rinktinių vyrų, kurie sėkmingai puolė ir užėmė Labguvos pilį. Atsakomąjį kerštą vykdė magistras su riteriais. Kaip teigia Dusburgas, jie teriojo skalvių žemę skersai ir išilgai, ypač tą dalį, "kuri susisiečia su Prūsijos žeme ir yra Lietuvos pusėje". Šitose grumtynėse pasižymėjo skalvių vadai Stinigutas ir Sarkis, Lietuvoje stovėjusios pilies viršininkas.

Dar daug kartų skalviams teko kautis. Jų jėgos seko, ir kairiojo Nemuno kranto kaimų viešpačiai (domini) Surbantas, Svisdeta bei Surdeta, matydami, kad neišsilaikys, pasidavė ir išsikėlė iš tėviškės. Paprasti žmonės, išgirdę apie jų išsikėlimą, taip pat pasitraukė iš savo kaimų, tik į priešingą pusę, būtent į Lietuvą. Dusburgas nuo savęs pridūrė: "Šitaip visa ši žemė liko ilgiems metams be gyventojų". Tai buvo taikoma tai skalvių žemės pusei, kuri buvo kairiajame Nemuno krante. Ir koks buvo Dusburgo džiaugsmas, kada šitoje pusėje vietoj prieš keletą metų sugriautos skalvių Ragainės kryžiuočiai pastatė savo pilį, pavadintą Landeshute (žemėsauga). Netrukus naujajai piliai prigijo senasis pavadinimas, kilęs nuo šalimais tekančio Ragainės upelio. Baigtoje statyti pilyje magistras komtūru paliko iš Austrijos kilusį Briuhavę su 40 riterių ir 100 rinktinių ginklanešių.

Visa tai vyko Lietuvą valdant Traideniui. O štai kas įvyko 1285 m., jau valdant Vyteniui. Skalvis Girdilas, pasidavęs kryžiuočiams, gyrėsi Ragainės komtūru, kad su šimtu gerai ginkluotų vyrų jis lengvai užimsias Aukaimio pilį (prie Batakių). Gavęs tiek karių, drąsiai žygiavo pilies imti, bet, artėjant prie tikslo, lietuvių būrys netikėtai puolė ir visus drąsuolius nukovė, išskyrus kelis, kuriems pavyko pasprukti.

Pačioje Ragainėje nebuvo ramybės. Skalvius nugalėjus, sujudo bartai ir pagesanai, dalyvavę prie pilies statybos. 1286 m. jie ketino dar kartą sukilti, sutarė pakviesti rugijų (venedų) kunigaikštį su stipria kariuomene, kad padėtų išvyti riterius vokiečius, norėjo paskelbti jį savo karaliumi. Šis sąmokslas buvo susektas. Bartai su pagesanais, kaltinami "dėl šio niekingo sąmokslas, gavo tinkamą atpildą" - mirtį (Dusb. 216).

Kyla klausimas, kodėl naujo sukilimo ruošėjai tikėjosi pagalbos iš nedidelės kunigaikštystės Riugeno saloje, Danijos karaliaus protektorate, o ne iš Vytenio? Nemunas jau buvo paverstas pagrindine karo veiksmų arena, ir kryžiuočiai keliose vietose įsitvirtinę dešiniajame upės krante. Skalviai - lietuvių bendrų žygių su prūsais tarpininkai. Bet kas tie venedai, jie indoeuropiečiai, bet slavai, germanai ar baltai? Lenkų istorikas Henrikas Lovmianskis (1898-1984) padarė išvadą, kad jie - senieji indoeuropiečiai arba tiesiog europiečiai tačiau ne slavai ir ne baltai, kad indoeuropiečių migracijos buvo dvi, o ne viena. Venedai - palikuonys pirmosios migracijos. Per antrąją migraciją į savo istorines gyvenamąsias vietas atvyko baltai, slavai ir germanai. H. Lovmianskio nuomonę parėmė jo mokinys J. Ochmanskis 1966 m., paskelbęs straipsnį "Venediška lietuvių kilmė".

Jeigu venedai į Pabaltijį būtų atkeliavę priešistoriniais laikais, mes jų vardo nežinotume. Tuo tarpu apie juos rašo Henrikas Latvis: jie buvę neturtingi, įsikūrę prie Vindės (Ventos) upės, turėjo pasistatę pilį (Vendeną), bet juos užpuolė kuršiai ir išvijo. Tada persikėlė pas latvius ir, gyvendami drauge su jais, sulaukė kunigų atvykimo ir priėmė krikštą.¹⁰ Jie liko neprakalbinti. Tuos prūsus, kurie drauge su lietuviais gynėsi nuo kryžiuočių ir kuriuos dabar vadiname baltais, prakalbino Prūsijos reformatorius hercogas Albrechtas,

Pradėjęs leisti lietuvių kalba evangelikų reformatų (liuteronų) knygas, jis lankėsi Sambijoje, Natangijoje, Pamesanijoje, kur gyveno senieji prūsai, per prievartą krikštyti kryžiuočių, "bet dar laikosi tėvų papročių, nustatė, kuriose vietose gyvena tokio pat likimo jų giminės lietuviai".¹¹ Po blogai kelis kartus versto Liuterio Katekizmo į prūsų kalbą, prūsiškų knygų leidimas buvo nutrauktas. Prūsai, net kalbėję vokiškai, lankė tas bažnyčias, mokyklas ir įstaigas, kuriose buvo vartojama lietuvių kalba. XVIII a. ginant lietuvius nuo jų kalbos draudimo, apie prūsus Prūsijoje nebeužsimenama, nes vokiškai kalbančius vadina vokiečiais, o lietuviškai - lietuviais. XVI a. raštuose nebeminimas skalvių ir kuršių vardas. Hermano Vartbergės ir Petro Dusburgo kronikose vietoje minėtų Lietuvos žemaičių liko tik žemaičiai, kurių kalba ir buitiniai dalykai skyrėsi nuo aukštaičių tos Lietuvos, kuri buvo pavadinta Litva, dabar vadinamų vakarų aukštaičiais, o prie Dauguvos, vadinti letonais, su Deltuva ir Našia - rytų aukštaičiais.

Lietuvos kuršiai likdami žemaičiais ir Latvijos kuršiai - latviais perdavė savo tėvynainiams bendrą žodžių tarimo būdą - kirčio dėjimą ant pirmojo skiemens, kas būdinga lyviams ir estams, suomių giminaičiams. Tas liudytų, kad kuršiai ne indoeuropiečiai, vadinasi, aisčiai, bet ne baltai, kuriems pavadinimą XIX a., viduryje davė filologas lituanistas, Kionigsbergo universiteto profesorius Georgas Neselmanas.

Lietuvių epo klausimu Objektas ir metodai

Himno žodžiais "Lietuva tėvynė mūsų, tu didvyrių žemė" išreiškiamas tautinis pasididžiavimas, tačiau kas tie didvyriai, nežinome ir jų neieškome, manydami, kad neturime epo herojų, kokius turi kitos tautos. Kartojame XIX a. romantikų pažiūrą: lietuvių kalba, seniausia tarp indoeuropiečių kalbų, ji artima ar gimininga sanskritui, lietuviai paskutiniai pagony Europoje ir pagonybė jiems beveik tautinė religija. Tokiu būdu tautą patys laikome vertingu priešistorinių laikų eksponatu, kuriuo mokslas (filologija ir istorija) nebesidomi. Kiti laikai.

Šiuo metu tautinio pasididžiavimo pagrindas ir tyrimo objektas yra rašto paminklai, pagal kuriuos lietuvių tauta išsiskyrė iš kaimyninių aisčių tautų tuo, kad ne tik apsigynė nuo germanų ir slavų karinės agresijos, bet sukūrė savo valstybę, kuri Renesanso epochoje (XV-XVI a.) savo santvarka ir kultūra buvo pirmaujanti Rytų ir Vidurio Europoje. Lietuvos valstybės kūrėjai buvo didvyriai, epo herojai.

Epo šaltiniai - metraščiai, teikiantieji istorijos faktus ir literatūrinę išmonę apie fiktyvius ir tikrus istorinius asmenis: išminčius, karvedžius, kunigaikščius. Iki lietuviai patys ėmė rašyti metraščius, nuo XII a. rašė kitataučiai, nuo kurių misionierių ir šarvuotų riterių teko gintis.

Užkariautojų kronikose daug pasididžiavimo tuo, kad nugalėjo arba buvo nugalėti narsių lietuvių, kad pagal viduramžių riterių etiką gulinčio mušti nebereikia ir kad į nugarą smeigti kalaviją negarbinga. Vokiečių kronikos mums paliko Žvelgaitį, Daugerutį, Mortą (Mindaugo žmoną), o pačių lietuvių – Algimantą, Rimantą, Rimgaudą, Palemoną, Vaidotą, Žyvilę. metraščiuose užrašyti padavimai ne apie dievus ar krikščionių kaninius, o apie lietuvių tautai ir valstybei nusipelnčius tikrus ir pramanytus žmones.

Išnašos:

¹ Būga K. Rinktiniai raštai. 1961. T.3 P.729.

² Tautinė mokykla. 1990. Nr.4. P.13.

³ Gedimino laiškai. V., 1968. P.69.

⁴ Ten pat. P.187, 189.

⁵ Mažvydas M. Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974. P.87, 98.

⁶ Gedimino laiškai. P.55.

⁷ Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. V., 1985. P.142.

⁸ Popiežių bulės dėl kryžiuočių žygių prieš lietuvius XIII a. V., 1987. Nr.97. P.88.

⁹ Popiežių bulės. Nr.100. P.193.

¹⁰ Lietuvių etnogenezė. V., 1987. P.17.

¹¹ Tschackert P. Herzog Albrecht als reformatorische Persönlichkeit. Halle, 1894. S.64.

Juozas Jurginis

SAMOGITIANS AND CURONIANS IN THE 13TH CENTURY

Summary

The present article is a short review of tribal names in the eastern part of Baltic region in the 11th-13th centuries taking into consideration how tribes named themselves and each other. The territories occupied by tribes are localized. On the ground of fragmentary and conflicting historical sources of the 13th century ethnical-territorial changes, links of tribes union and their discards, relations with the Order of the Knights of the Cross and Livonian Order are interpreted as a means helping to determine the kinship between these tribes. The article also contains information about the future fate of Samogitians and Curonians, discussion about Samogitian-Baltic and Curonian-Aistian forms of their cultural heritage surviving in the later cultures of the investigated region.

Юозас Юргинис

ЖМУДЫ И КУРШИ В XIII ВЕКЕ

Резюме

Данная статья представляет собой короткий обзор племенных имен восточной части Балтийского региона в XI-XIII веках с учетом того, как племена именовали себя и другие территории заселенные теми или иными племенами. На основе отрывочных и противоречивых исторических источников об этнических - территориальных изменениях в XIII веке связи и раздоры внутри племенного союза отношения с Орденом Крестоносцев и Ливонским Орденом интерпретированы в свете способа определения родственных связей между этими племенами. Статья также содержит информацию о дальнейшей судьбе жмудов и куршей и обсуждение жмудско-балтских и куршеко-айстских форм их культурного наследия, сохранившегося в позднейших культурах исследуемого региона.